

 BOEKEN

Europa afgebakend

Brussel-Warschau-Kiev. Op zoek naar de grenzen van de Europese Unie
Joost Lagendijk en Jan Marinus Wiersma, Balans, Amsterdam 2001

THOMAS VON DER DUNK

‘Waar houdt de Europese Unie op? Welke landen horen er wel bij en welke niet?’ Aldus luidt, in de bewoording op de achterflap van hun boek, de hoofdvraag die twee Europarlementariërs zich de afgelopen jaren hebben gesteld. De Unie is in de wereldgeschiedenis immers een uniek project, noch met de Duitse of Italiaanse eenwording, noch met het ontstaan van de Verenigde Staten te vergelijken. In het eerste geval waren de toekomstige eindgrenzen in principe wel ongeveer duidelijk — Italië houdt op waar ook het Italiaans ophoudt — terwijl de Amerikanen (onder negatie, verdrijving en uitroeiing van de Indianen) konden doen alsof zij een leeg gebied waren binnengetrokken, dat steeds verder vanaf de oostkust kon worden gekoloniseerd. De Amerikanen maakten zo door verovering een steeds groter Amerika. In Europa echter voegen zich oeroude naties, elk met een eigen lange geschiedenis, nu in één staatkundig verband bijelkaar.

De speurtocht naar het wie wel en wie niet is in het Europese geval dan ook alleszins gerechtvaardigd, en het resultaat is een interessant en vlot leesbaar geschrift geworden. Het is een zeker voor Nederland moedige poging om enige ordening in het politieke denken dienaangaan-

Over de auteur *Thomas von der Dunk is cultuurhistoricus, verbonden aan de Universiteit Leiden*

de aan te brengen, waar Den Haag dit veel te lang aan de buitenwereld heeft overgelaten. De grenzen van Europa vormen rond het Binnenhof helaas zelden het thema voor een serieuze discussie, afgezien van losse flodders van ex-vvd-leider Bolkestein. Met theoretische bepiegingen voor de langere termijn in de geest van Joschka Fischer heeft Van Aartsen tenslotte niet veel op-

Op basis van een reeks van interviews met bekende politici en publicisten, denkers en doeners in binnen- en buitenland beogen beide auteurs, Joost Lagendijk en Jan Marinus Wiersma, een antwoord op de in het begin geciteerde vragen te vinden. Beiden zijn in Brussel ter linkerzijde van het politieke spectrum te vinden; de een vertegenwoordigt er GroenLinks, de ander de Partij van de Arbeid. Dat zij inderdaad veel in Brussel vertoeven, en zich uit dien hoofde het Engels als standaardomgangstaal hebben eigen gemaakt, blijkt daarbij uit het hardnekkige gebruik van de term ‘Baltische Zee’, waar wij beoorden Zundert toch gewoon van ‘Oostzee’ plegen te spreken.

Wat Europa betreft, lijken de opvattingen van Lagendijk en Wiersma, en met de hunne ook die van hun beider partijen, gemakkelijk met elkaar te verenigen. Veel verschil in opvatting klinkt er

55

BOEKEN Thomas van der Dunk bespreekt *Brussel-Warschau-Kiev*

niet in de uitkomst van hun speurtocht door, of schoon men bij lezing wel proeft, dat beide heren er soms iets te nadrukkelijk op bedacht waren om op gepaste momenten aan het groene gedachtengoed van de een, dan wel het rode van de ander recht te doen. Helemaal onafhankelijk freewheelen in intellectuele zin doen zij niet, maar dat mag men van volksvertegenwoordigers misschien ook niet verwachten.

Wat wil Europees Rechts?

Eén nadeel daarvan wordt echter bij lezing toch wel snel zichtbaar. De gekozen respondenten bevinden zich allemaal in dezelfde politieke hoek, de eigen. Adepten van Berlusconi, Chirac of Stoiber zijn niet naar hun opvattingen gevraagd. Een zekere eenzijdigheid ligt daardoor voor de hand, en dat wreekt zich vooral, waar het het eerste (en langste) hoofdstuk betreft, dat de helft van het boek beslaat, onder de titel 'Op zoek naar de grenzen van de Europese Unie'.

De andere, kortere hoofdstukken dragen een veel sterker inventariserend en op concretere beleidsproblemen toegespitst karakter; zij handelen over criminaliteit, over milieuvraagstukken (zou dit er ook zo in zijn gekomen indien het boek door Wiersma alléén was geschreven?), en over etnische minderheden, toegespitst op de Roma. In die drie gevallen gaat het om praktische politieke problemen, waarover de diverse politieke stromingen in Europa verschillen, net zo goed als in Nederland. Zij hebben niet of nauwelijks van doen met de identiteit van Europa, met de vraag wat Europa eigenlijk is, evenmin als dat opgaat in het Nederlandse geval. Een specifieke linkse invalshoek is hier veel minder problematisch; de keuze voor kolen versus kernenergie (om maar eens een vertrouwd discussiepunt van vroeger, waarover de emoties hoog pleegden op te lopen, te noemen) raakt niet aan de aard van het Nederlandschap. We sluiten op grond daarvan geen mensen in of uit.

Maar bij de vraag, wat Nederland tot Nederland maakt, is dat anders. Dat geldt dus ook bij de vraag naar wat Europa tot Europa maakt, om-

dat ook slechts zo te bepalen valt waar Europa ophoudt: het thema van het eerste en voornaamste hoofdstuk van het boek. Dat thema is uiteraard, vanuit het oogpunt van verrijkende politieke concepten, in potentie het meest pikant en interessant. Hier gaat het wel om insluiten en uitsluiten, om de vraag of straks Kroatië, Oekraïne, Rusland, Turkije misschien mee mogen doen. Hier gaat het om grondopvattingen over rechtsstaat, democratie, vrijheid en gelijkheid, inzake de verhouding tussen individu, familie en groep, de verhouding tussen privé en publiek, die tenminste een grote meerderheid van de inwoners gemeen moeten hebben, opdat deze opvattingen het stabiele fundament kunnen vormen waarop een politieke cultuur rust. Hier moet nu juist het, de links-rechts-tegenstelling overschrijdende, gemeenschappelijke benadrukt worden, en dan kan de kijk van de andere helft, van de politieke rechterhelft van de Europa niet buiten beschouwing worden gelaten. Dan moet, als die kijk een andere dan de eigen blijkt, juist die discussie met 'de anderen' gevoerd en in boekvorm verslagen worden, omdat slechts zo de grenzen van Europa, en dus van een werkbare Europese Unie gevonden kunnen worden. Welke landen zijn, of worden binnen afzienbare tijd, voldoende Europees? Wie, zo brandt immers in de hoofdsteden van Midden- en Oosteuropa menigeen de vraag op de lippen, mag er daarom binnenkort wel bij — en wie nog niet of mogelijk zelfs nooit?

De auteurs laten dat helaas niet alleen na, zij maken van deze nalatigheid in hun voorwoord en inleiding ook geen melding. Zij verantwoordden deze nergens, alsof zij zich daarvan niet bewust zijn geweest, en hun stilzwijgende inperking tot de linkerhelft (hooguit afgezien van politiek-neutrale deskundigen) een vanzelfsprekende zou zijn. Dat wil overigens zeker niet zeggen, dat de respondenten het allemaal met elkaar eens zijn, integendeel, de vraag over wat op termijn wel en niet bij de Europese Unie zou kunnen, wordt ook ter linkerzijde zeer uiteenlopend beantwoord.

Men kan bij lezing evenwel toch niet aan de

BOEKEN Thomas van der Dunk bespreekt Brussel-Warschau-Kiev

indruk ontkomen dat, Helmut Schmidt misschien uitgezonderd, bepaalde invalshoeken en benaderingen van de vraag naar de Europese grenzen niet of nauwelijks aan bod komen, omdat zij voor politici van linkse signatuur teveel fundamentele gewetensvragen oproepen die direct het linkse zelfbeeld raken en die zij derhalve misschien liever vermeden zien. Aan alles wat met het in eigen land zo tere punt van de multiculturaliteit te maken heeft willen de auteurs de vingers duidelijk niet branden.

Daardoor blijft de wijze, waarop een standpunt inzake toetreding wordt bepaald, soms wat aan de oppervlakte hangen, en wordt wel de potentiële vordering op de weg van de uiterlijke toetsstenen voor toetreding nauwlettend in de gaten houden, maar over de daarachter liggende oorzaken van (het uitblijven van) zulke voortgang niet gerept. Van historici — en dat zijn beide parlementariërs van huis uit — had men op een diepergravende zoektocht naar de wortels van de ook door hen geconstateerde fundamentele verschillen tussen pakweg Hongarije en Roemenië mogen hopen.

Geen Rome versus Constantinopel

Dat brengt ons tot een tweede aspect van het boek dat enigszins onbevredigend is: tot een heldere argumentatie voor hun eigen standpuntbepaling geraken zij niet. In de tekst van het desbetreffende hoofdstuk komen een hele hoop visies en landen aan bod, maar wordt een fundamentele conclusie angstvallig gemeden. Wel worden, afsluitend, op het eind van het boek een aantal bevindingen op een rijtje gezet, waarvan we mogen aannemen dat zij de opvattingen van de auteurs weergeven. Een reeks landen passeert de revue, van een 'wel', 'niet' of 'misschien' voorzien. Marokko niet. Kroatië wel. Rusland niet, want veel te groot. Oekraïne onzeker. Turkije graag als het maar enigszins kan.

Zo ontstaat, op grond van de gestelde criteria van rechtsstaat en democratie, tot slot een lijstje van vermoedelijke kandidaatlidstaten en dito afvallers — de vraag *waardoor* dan wel precies

sommige landen de potentie hebben om voor het examen te slagen, en andere niet, wordt niet gesteld. Over de diepere redenen van het verschil in perspectief en de daaruit resulterende scheidslijnen hullen de auteurs zich in het duister. Zorgzaam scheiden zij, door politiek en cultuur los te koppelen, het reële politieke Europa van de democratische rechtsgemeenschap van de 'fictie' van een cultureel bepaald Europa met eigen mentale tradities.

Zoveel wordt namelijk wel duidelijk: een adept van Huntington zijn zij niet, en islam of oosterse orthodoxie mogen geen criterium zijn. Geen Rome versus Constantinopel voor Wiersma en Lagendijk. De foute weergave van de context van het fameuze Adenauer-citaat op p.57 — *Jetzt sind wir in Asien* — dat hier met de Oder in plaats van de Elbe in verband wordt gebracht, getuigt in dit verband overigens van enig onbegrip voor de diepzittende intern-Duitse psychologische spanning tussen 'sinds de Romeinen geciviliseerde' Rijnlanders en 'nog langs sindsdien barbaarse' Pruisen, die met dié religieuze tegenstelling tussen Oost en West niets had uit te staan (wel met katholicisme en protestantisme). Hoe dan ook, publicisten en politici zoals Kohl, die het waagden om van het (Latijnse) Christendom als grondslag van de Europese beschaving te reppen worden door de auteurs de mantel uitgeveegd.

Een dergelijke afwijzing is op zich volstrekt legitiem — op één voorwaarde: dat men zelf met een alternatieve verklaring en betere maatstaven komt. Dat blijft evenwel achterwege. Echte maatstaven, die iets te maken hebben met de mentaliteit waarop een rechtsstaat naar Europese snit gegrondest is, worden niet gegeven. *Waarom* is er voor Marokko (dat het net als Turkije ook al eens probeerde) geen enkel uitzicht, en voor Turkije wel? *Waarom* niet voor Rusland, als we afzien van het terechte argument van de omvang, de eigen machtsdrift, en de afstand van Brussel tot Wladiwostok? De auteurs zijn op zoek naar de grenzen van de Europese Unie, maar hebben die grenzen uiteindelijk toch niet gevonden.

BOEKEN Thomas van der Dunk bespreekt Brussel-Warschau-Kiev

De vraag is, of zij die ook echt hebben *durven* vinden. In dat geval kan men namelijk moeilijk om cultuur en mentaliteit heen, en daarmee om de grenzen van geschiedenis en godsdienst die al eeuwen lang dwars door ons continent lopen. Europa, aldus de auteurs terecht, is allereerst een rechtsgemeenschap, en daarmee een lotsgemeenschap. Leden van de Europese Unie moeten hun basisrechtsopvattingen gemeen hebben, en nijver vragen de auteurs zich voor de kandidaatlidstaten land na land af, in hoeverre daarvan sprake is. De conclusies zijn meestal zeer redelijk en reëel. De met zorg niet gestelde vraag is alleen: waar komen die gezamenlijke rechtsopvattingen die de Europese landen met elkaar tot zo'n gemeenschap verbinden vervolgens dan vandaan? Waarop is de levensvatbaarheid van een democratische rechtsgemeenschap anders gebaseerd dan op culturele en mentale tradities?

Turkijes uiterlijke schijn

Op nog al oppervlakkige wijze worden daardoor sommige landen overboord geduwd, terwijl tegelijk een zekere krampachtigheid te bespeuren valt bij de pogingen om Turkije binnen te houden. Dat er met de huidige staat van alles mis is, op het gebied van democratie en mensenrechten, wordt niet ontkend. Dat er op dit gebied nauwelijks wezenlijke vorderingen zijn gemaakt sinds — al bijna veertig jaar geleden! — Turkije een mogelijk lidmaatschap in het vooruitzicht werd gesteld, en veel van onze rechtsopvattingen voor geen meter met de hunne sporen, wordt evenmin verzwegen.

Maar met godsdienst of culturele verschillen heeft dat allemaal niets te maken, zo wordt ons ijlings verzekerd. Zou het werkelijk? Zou niet juist een deel van alle kwalen daarin liggen, dat het westerse uiterlijk van Turkije schijn is, een geforceerde poging van een elite om het eigen land Europeser te laten lijken dan het is, zodat alles wat met die gewenste beeldvorming van een seculiere natiestaat in strijd is, in Koerdisch en islamitisch bloed wordt gesmoord. Meer demo-

cratie is momenteel minder Europa. Een democratisch Turkije is namelijk op dit moment een Turkije waarin moslims en minderheden meer ruimte krijgen — alleen is zo'n democratisch Turkije tegelijk een minder modern Turkije, en daarom willen de kemalistische militairen daar niet aan. Het is meteen ook de reden waarom het oude Ottomaanse Rijk, dat veel minder geforceerde pogingen deed om erbij horen, aanmerkelijk toleranter, en daarmee in zekere zin ook sympathieker was — alleen wel minder modern. Doorvoering van de Verlichting en de schepping van een vruchtbare democratie kunnen niet op gewelddadige dwang zijn gebaseerd, omdat de beginselen van Verlichting en democratie daardoor meteen volledig worden gecorrumpeerd. Dat nu is exact in Turkije het geval.

Op het punt van een Turks lidmaatschap treedt het manco van de aarzeling om dieper te graven het meest aan het daglicht, maar ook voor andere deelthema's is het jammer dat beide auteurs zich te sterk tot de rol van verslaggever van andermans opvattingen hebben beperkt, en zich niet aan een doorlopend verhaal met een eigen samenhangende visie hebben gewaagd. Zij zijn vooral als nieuwsgierige rapporteurs onderweg geweest, minder als vormgevende politici. Net als veel Nederlandse wetenschappers en intellectuelen formuleren zij niet allereerst eigen ideeën, maar becommentariëren zij die van anderen.

Dat is karakteristiek voor de toeschouwersnatie die Nederland al sedert drie eeuwen is. Inzake het probleem, wat Europa tot Europa maakt, geografisch, cultureel, mentaal, juridisch, hebben zij vele boeiende vragen gesteld en vele boeiende antwoorden gekregen. Zij hebben deze echter te weinig tot een logisch geheel geïntegreerd. Een offensief politiek program aangaande het afbakenen van de grenzen van Europa kan — en dat is kenmerkend voor de Nederlandse wijze van opereren in de internationale politiek en voor het denken in Nederland überhaupt — zo niemand uit hun boek destilleren. Dat valt enerzijds tegen, maar verbaast in het licht van het zojuist gestelde anderzijds niet.